

merhetünk meg, amik arra mutatnak, hogy Kálvin műveit már a szerző életében olvashatták az erdélyi tulajdonosok. Az egyház- és művelődéstörténeti háttér megrajzolása példászerű, ugyan akkor a korábbi szakirodalmi előzményeket bemutató felsorolásából kimaradt az a 2011-ben megjelent tanulmánykötet (Tanulmányok Kálvinnól és magyarországi jelenlétéről, szerk., előszó Gáborjáni Szabó Botond, Debrecen, Tiszántúli Református Egyházkerület Nagykönyvtára, 2011), amelyben a kutatás egy korábbi fázisának eredményeiről számolt be a szerző. A közölt példák szemléletesek, a szerző számos esetben korrigálja az elsősorban hiányos forrásadottságokból származó szakirodalmi tévedéseket is. A lehetőségekhez mérten célszerű lett volna néhány jellemző példát fotómásolatban is bemutatni az említett 2011-es Kálvin-kötet mintájára, vagy az Interneten, virtuális szemle formájában, akár a 2014 októberében Kolozsvárott rendezett *Kálvin erdélyi olvasói* című kiállítás anyagát alapul véve.

Ősz Előd felveti, hogy a kötetek évszázados vándorútja miatt célszerű lenne elkészíteni a teljes Kárpát-medencei regisztert, hogy megismerhessük a Kálvin-művek elterjedésének történetét. Ennek alapjai részben már adóttak, a MOKKA-R katalógusában (<http://www.eruditio.hu/lectio/mokka-r>) az *Institutio* 58, a *Harmonia* 18 példányának leírására bukkanhatunk. Hasonlóan nagy nyereség lehetne a reformáció korát kutatóknak, ha Buzogány Dezső többször hivatkozott Melancthon-katalógusa is megjelenhetne, hogy összevethessük a *BCT* eredményeivel, feltárva a reformátorok egymással csak részben összehasonlítható életművének meggyökerezését az erdélyi protestáns kultúrában.

OLÁH RÓBERT

John Roger Paas, *The German Political Broad-sheet 1600–1700*, Volume 12, (1686–1700), Harrasowitz Verlag, Wiesbaden, 2014.

Utolsó forrásközlő kötetéhez érkezett John Roger Paasnak a Harrasowitz Verlaggal 1985-ben indított nagyszabású vállalkozása, mely a 17. századi politikai tartalmú röplapokat térképezte fel

kronologikus rendben. A 12. kötet 268 röplapot és 62 variációt tett közzé 15 ország 65 gyűjteményéből, közte négy magyarországi gyűjtemény anyagát is felhasználva (Magyar Nemzeti Múzeum, Országos Széchényi Könyvtár, Budapesti Történeti Múzeum és Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár).

A szerző a teljes 12 kötetben 3777 röplapot és 823 variánst publikált kiváló minőségben az eredeti röplapokat általában jellemző plakát méretben (A3), a röplapok értelmezéséhez szükséges módon, a kép és szöveg együttes jelentőségét figyelembe véve. Örömteli, hogy a szisztematikus munka meghozta gyümölcsét, és sikerült az eredeti szándéknak megfelelően a teljes sorozatot közzétenni. Az elmúlt harminc évben a kora újkori röplapok kutatásának körülményei és lehetőségei sokat változtak. Napjainkban nemzetközi szinten is virágkorát éli a kora újkori politikai és társadalmi nyilvánosság kutatása, a 16–17. századi információrobbanás, a nyílt és rejtett híráramlás vizsgálata, az európai hatalmi központok propagandatechnikáinak elemzése, nyomdászcsaládok és metszőműhelyek működésének a feltérképezése. A metszetekkel illusztrált röplapoknak Németországon belül különösen sokféle politika-, irodalom-, művészet-, művelődés-, mentalitás-, információ- és sajtótörténeti vonatkozású feldolgozása indult meg egyetemekhez, gyűjteményekhez és kutatókönyvtárakhoz szorosan kapcsolódva. A kutatásnak nagy lendületet adott, hogy már nemcsak a VD17 gondosan épített adatbázisa jelent biztos tájékoztatósi pontot (VD17: Verzeichnis der im deutschen Sprachraum erschienenen Drucke des 17. Jahrhunderts [www.vd17.de]), hanem jelentős gyűjtemények, múzeumok, könyvtárak kezdtek el digitalizálni kora újkori nyomtatványaikat, köztük a röplapgyűjteményeket. A braunschweigi és wolfenbütteli „virtuális rézmetszetgyűjtemény” már 46000 tételből áll (<http://www.virtuelles-kupferstichkabinett.de>). A gyors ütemű digitalizálás látványosan felgyorsította a kutatási lehetőségeket hadi és politikai eseményekre, világi és egyházi propagandára, uralkodókra, de metszőkre, kiadókra és toposzokra vonatkozóan is. Az újabb megjelent katalógus kötetek kapcsán több recenzió is felvetette, hogy van-e értelme,

tudományos jogosultsága a nem digitalizált röplapkiadásnak (SCHILLING, Michael, Rezension von John Roger Paas, *The German Political Broadsheet 1600–1700*, Volume 10, 1671–1682, Wiesbaden, 2010 = *Sehepunkte*, 11(2011) Nr. 9. www.sehepunkte.de/2011/09/19090; POLLEROS, Friedrich, PAAS, John Roger, *The German Political Broadsheet 1600–1700* Volume 11, 1683–1685, Wiesbaden, 2012; *Frühneuzeit-Info, Herausgegeben vom Institut für die Erforschung der Frühen Neuzeit = Jahrgang* 25, 2014, 277–278).

A kétkedő felvetés érthető, ám a nyomtatott kiadás létjogosultságát bizonyítja, hogy milyen sokféle kontextust kínál fel a politikai röplapok egész századon átívelő tudatos összeválogatása. Sokatmondó a korszak bestseller témájának számító török vonatkozású információk mennyiségi változása, s a 17. századi törökkép látványos átalakulása, az ellenségkép gondos felépítése, majd lebontása. Tanulságos az egyidejűleg megjelenő röplapok heterogén volta, a kvalitásbeli különbségek művészi kivitelezés, propagandatechnikák és politikai tartalom alapján. A katalógusban kitapintható, miként nőtt a távolság, amely elválasztotta az uralkodók, hadvezérek szisztematikusan kialakított imázsát és a politika világát bestseller satirikus gúnyrajzokat. Végigkövethető a „virtuális” európai politikai színtér, a nemzetközi nyilvánosság kialakulása, s az itt megjelenő krízistérségek és tematikák gyors változása. A kronologikusan bemutatott német nyelvű politikai tartalmú röplapok tükrözik a külpolitikai aktivitást kísérő intenzív itáliai, francia, németalföldi, angol propaganda hatását is. Megragadhatóvá válik, hogy miként terjedtek el és értékelődtek át politikai allegóriák, amelyek adatbázisokban nehezen kereshetők, miközben a szimbólumok közérthető értelmezéssel meghatározó szerepet játszottak a korban. A katalógus az egyes röplapok korabeli elterjedtségéhez is támpontokat ad, lényeges kérdés, hogy a példányok csak ritkaságként maradtak fent egy-egy különleges családi gyűjteményben, netán protestáns német fejedelmi udvarokban, vagy nagy számban szóródtak szét már a korszakban akár országhatárokat átlépő módon.

A magyar vonatkozású német nyelvű röpla-

pok feltérképezéséhez és elemzéséhez is sokféle értelmezési keretet ad a nyomtatott katalógus, hiszen „mérhetővé” válik, hogy mikor játszottak meghatározó szerepet a Magyar Királyság és az Erdélyi Fejedelemség belpolitikai eseményei, valamint pozícióváltozásai a Német-római Birodalom nyilvánossága előtt. Vizsgálható általa, hogy az uralkodói reprezentáció és a hadi hírek mellett miként kerültek előtérbe a magyar rendi politika törekvései vagy éppen a felekezeti viszonyok változása, krízisei. Az 1686 és 1700 közti időszakot felölelő 12. kötetnek is az egyik „főszereplője” a Magyar Királyság, s különösen az Oszmán Birodalom magyarországi visszaszorítását eredményező hosszú háború (1683–1699) második időszaka, amely alapvetően befolyásolta a térség hatalmi erőviszonyait. A német nyelvű politikai röplapok katalógusából is kitűnik, hogy Buda 1686-os visszafoglalása a 17. századi Európa egyik meghatározó közös élménye volt. A katalógusban szereplő Buda visszavételéről tudósító huszonöt röplap döntő többsége mind metszetanyagában, mind a közzétett információban különlegesen magas színvonalú.

A metszők és kiadók feltűntetésével közzétett röplapok egyértelművé tették, hogy mely hatalmi központhoz köthetők a kiadványok. Jól látható, hogy egyes bécsi kiadók, (Leopold Voigt és Johann Van Ghelen akadémiai kiadó (P-3547, P-3548, P-3549) Johann Martin Lerch) és a császárvárosban működő metszők (Justus van den Nypoort, és Matthias Greischer) meghatározó szerepet játszottak a magyarországi városok és várak alaprajzainak és az ostromok fázisainak hitelességre törekvő közvetítésével. A legszebben kivitelezett metszet, amely városlátképet, hadmérnöki alaprajzot, mozgalmas csatajelenetet, életképeket és egyházi szimbólumokat is ötvöz, s nyolchásábnyi szöveggel jelent meg, jól szervezett együttműködést mutat a Bécsben működő Nypoort, Johann Martin Lerch valamint a nürnbergi Johann Hoffmann között (P-3538). A visszafoglaló háború császárpárti propagandájában az innsbrucki Jakob Jezl metsző is jelentős szerepet játszott. Művei azonosításában Jezl többször használt „szimbolikus névjege” ad támpontokat. Buda ostromá-

ról kiadott metszetén, az égi szférában babérkoszorús kétfejű sas látható, akinek a Szűz Mária ajánlja fel a Magyar Királyságot (P-3533). Egy eddig azonosítatlan 1683-as kiadványán a koronás császári sas még a törökbarát Thököly Imrével is harcol (P-3416).

A színvonalas katolikus propagandában a pápai udvar nemzetközi szinten is meghatározó szerepet játszott. Német röplapok metszetein fennmaradt itáliai feliratok is jelzik, hogy XI. Ince pápa udvarának művészei (Arnoldo van Westerhout, Giuseppe Maria Mitelli) röplapokon is kifinomultan közvetítették a Szent Liga politikai reprezentációját. A katalógusból az is megfoghatóvá válik, hogy jelentős dél-német kiadók, mint az augsburgi Koppmayerek vagy a neves nürnbergi Felsecker család miként specializálódtak a török elleni háború híreire, a tengeri és szárazföldi hadi eseményeket egyaránt bemutatva (PAAS, John Roger, *Die Flugblattproduktion des Augsburger Druckers und Verlegers Jacob Koppmayer 1640–1701 = Gestochen in Augsburg*, Forschungen und Beiträge zur Geschichte der Augsburger Druckgrafik, Hommage a Wolfgang Seitz zum 90. Geburtstag 2011, Hrsg. Von John Roger Paas, Josef H. Biller und Maria-Luise Hopp-Gantner, Augsburg, 2013, 79–100). II. Miksa Emanuel bajor választófejedelem jó nevű hadmérnökei és metszői (Michael Wenning) által Münchenben kiadott röplapjai (P-3599) mellett Bécsben közzétett nyomtatványok is hirdették a bajor oroslán szerepét a legjelentősebb várostromokban és csatákban (P-3622). Lotharingiai Károly hadvezéri imázsát a korszak egyik legjelentősebb amsterdami grafikus művésze, Romeyn de Hooghe alkotta meg (PA-769, 770) sok változatban készült és széles területen terjesztett metszetén (P-3540–3542, PA-771).

Az alapvetően nem az ellenségnek, hanem a szövetségeseknek megfogalmazott politikai propaganda érdemi hadi ismereteket közvetített a török Buda alaprajzáról, védelmi lehetőségeiről, az ostromárkok kialakításának időigényes feladatáról. Bár Budát teljes ostromzár vette körül, a metszetekből kirajzolódik a két fő támadási irány, amelyet észak felől a császári seregek főparancsnokaként Lotharingiai Károly irányított, a Gellért-hegy felől pedig Miksa Emanuel

bajor választófejedelem, aki remek hadmérnökeivel és metszőivel gondosan meg is örökölte az állásait. A június közepétől szeptember 2-áig tartó hosszú ostromról kiadott röplapok több idősíkot egyszerre bemutatva az egész ostromot foglalták össze, csak néhány röplap tudósított az ostrom kezdeti fázisáról (P-3532).

A katalógusban Buda ostromáról közzétett metszetek jó része közismert, elsősorban Rózsa György alapvető munkájának köszönhetően (RÓZSA György, *Budapest régi látképei = Alte Ansichten von Budapest*, 1493–1800, 2. átdolgozott kiadás Budapest, Új Művészet, 1999), az értelmezéshez mégis fontos a műfaj tisztázása, hogy a metszetek nemcsak utólagos hadtudományi munkákban és történeti művekben, hanem szöveggel együtt külön röplapon is megjelentek. A röplapokon közzétett hírekből sokoldalú Magyarország-kép bontakozott ki, amely felelevenítette Buda, és a középkori Magyar Királyság politikai és gazdasági jelentőségét, bemutatta a török kori katonai és kulturális központot, de jelezte a visszafoglalt területben rejlő hatalmas lehetőségeket is. A Buda visszafoglalása körül sokoldalú propaganda reálisan érzékeltette, hogy a magyarországi török végvárrendszer kulcsfontosságú központját sikerült bevenni, amely stratégiai szempontból is meghatározó fordulatot jelentett a török háborúban. Buda visszafoglalásának politikai jelentőségét I. József magyar királyá koronázásáról kiadott röplapok érzékeltették, amelyek a gyermek trónörökösrel is az új korszak kezdetét hirdették. A dinasztikus érdekeket I. József augsburgi római királlyá koronázásakor is színvonalas propaganda fogalmazta meg (P-3660). Bár a pozsonyi koronázásáról kiadott röplapok száma jelentős, e műfajban mégsem érzékelhető, hogy milyen intenzív és kifinomult propaganda övezte az 1687-es koronázást. A magyar főúri öltözetben látható gyermek portréi is hatékony eszközei a politikai imázs formálásának (P-3608, P 3610–3612). A kötetben 1686-os besorolással szerepel egy lovas Thököly Imre portré is (P-3521), amely a sok 1685-ös Thököly-ellenes gúnyrajz után meglepő vagy korábbi ábrázolás.

A katalógusból úgy tűnik, hogy 1686 őszétől

a hadmérnöki rajzok mellett látványosan megemelkedett a betegeskedő, rémálmokkal küszködő (P-3570) szultán gúnyrajzával manipuláló röplapok száma. Már 1683 őszén, Bécs sikertelen ostroma után komoly politikai tétje volt, hogy sikerül-e a Bécs környékét felégető „öselenség” kép helyett a kinevethető és legyőzhető török képet megalkotni és elfogadtatni, s a védekezéssel és békekötéssel szemben a támadó háború alternatívájával érvelni a politikai nyilvánosság előtt. A nagy vérvesztéssel és anyagi áldozatvállalással járó 1686-os budai ostrom után is legitimálni kellett a háború folytatását, ezért emelkedett meg látványosan a törökellenes politikai karikatúrák száma. A gúnyrajzok kapcsán azonban jelezni kell, hogy sokszor nem könnyű megjelenésüket pontosan datálni. A „túl forró budai török fürdőt” bemutató gúnykép (P-3569), ahol még a felrobbant kályha is Buda német nevére játszik rá, és a száradó törölközőkön is a Buda sikeres ostromáig vezető hadi út látható, egyértelműen Buda visszafoglalásához köthető. A Szent Liga gazdasági hasznát és politikai érdekeit pellengérező, feltört szerencsefázékkal gúnyolódó nürnbergi Felsecker röplap azonban valószínűleg későbbre 1687–1688–1689-re datálható (P-3568). A szultánt mint Európa beteg emberét ábrázoló öt nyelven, hat változatban is kiadott (P-3571–2573, PA-776–778) szellemes karikatúra szintén lehetséges, de nem egyértelműen 1686-ra datálható ábrázolás (A francia változat a nagyharsányi csata jelenetével együtt jelent meg az 1688. évre készült párizsi almanach royalon. „Almanach pour l’an de Bissexte MDCLXXXVIII.” „Le Grand Turc desesperé des Medecins” Paris, Chez Francois Jollain, Louvre Collection Rothschild; Rózsa György, *Magyarország XVII. századi képe a francia népies grafikában = Folia Historica*, 4(1976), 59, 83). 1686-os év óriási sikereket eredményezett a török elleni hadszíntéren Buda visszafoglalása mellett a jelentős ellátó központ Pécs és Szeged bevételéről is lényeglátó összegzések jelentek meg (P-3561). Velencei gályák görög szigetvilágbeli győzelmeinek katonai és gazdasági értékét is hosszán taglalták német nyomtatványok. Mégis, az 1687–1688 közötti győzelmek propagandájából is kitűnik, hogy az Oszmán

Birodalom továbbra is jelentős katonai potenciállal rendelkezett.

Az 1687. augusztus 12-i, második mohácsi csatáként bemutatott nagyharsányi csatáról közzétett nyolcféle, látványos csatajelenetekkel illusztrált beszámoló és hadi jelentés is érzékeltette, hogy Buda végleges megtartásához erre a mezei csatában szerzett győzelemre, a potenciális felmentő sereg felőrlésére is szükség volt. A Belgrád 1688-as bevételéről tudósító tucatnyi röplap alaprajzai, látképei és hadinaplói szintén reálisan érzékeltették a teljes ostrommal bevett erőd katonai jelentőségét – s II. Miksa Emánuel bajor választófejedelem jól szervezett propagandáját.

Az európai politikában és a magyarországi török hadszíntéren újabb nagy fordulatot XIV. Lajos 1688-as döntése hozott, amikor az 1684-es regensburgi megállapodást felmondva a Rajna mentén indított támadást, kétfrontos háborúra kényszerítve a Német-római Birodalmat. 1689-ben és 1690-ben a német nyelvű politikai röplapok főként a francia seregek gyors és kegyetlen Rajna menti előretöréséről, Heidelberg, Speyer és Mainz ostromáról tudósítottak, a korábbi francia orientációt képviselő választófejedelmek, fejedelmek politikáját is kárhóztatva. A röplapok képanyaga és a szövegek struktúrája (történeti háttér, gazdasági jelentőség, mentendő értékek bemutatása) párhuzamba állítható a magyar vonatkozású röplapokkal (P-3636). A városok alaprajzai azonban (például Mainz ostrománál) részletesebbek és szakszerűbbek (P-3662). Meghökkenítő élmény, amikor Johann Hoffmann nürnbergi kiadó Zrínyi Miklós 1664-es téli hadjáratát, s a felperzselt föld technikáját bemutató térképét (P-2697) újra felhasználva mutatja be a francia hadsereg kegyetlenségét (P-3648).

A francia előrenyomulás mellett a német röplapok szisztematikusan bemutatták a „dicsőséges forradalmat” is, mely II. Jakab angol király elűzésével nemcsak az angol belpolitikában, hanem a külpolitikában is radikális változást hozott, markáns franciaellenes szerepvállalást eredményezett. 1688 novemberétől holland példányok alapján a kedvező helyen fekvő Hamburgban jelentek meg nagy változatosságban Orán-

niai Vilmos angliai partraszállásáról, a Stuart-párti katolikusok, majd az írek feletti győzelmekről hírek (P-3634). Az Amszterdamból áttelepült Thomas Wiering hamburgi kiadó röplapjai tudatosan kötötték össze a francia politika által befolyásolt két szintér eseményeit. Thomas Wiering mind a Rajna menti területek pusztulásáról (Bonn ostromáról, [P-3669]) mind az angliai eseményekről részletesen tudósított (aughrimi csata 1691. július 12-i ([P-3687]). Az angol–holland flotta győzelmét a franciák felett Barfleurnél mind látványos csatajelenetként (P-3698–3701), mind XIV. Lajost gúnyoló politikai karikatúráként (P-3702–3704) megfogalmazták hamburgi, nürnbergi augsburgi kiadók. A képet és a sémát újra felhasználták 1696-ban II. Jakab ellen (P-3742–3744).

Feltűnő, hogy német rölapokon nem követhető nyomon a török hadszíntér 1690-es nagy válsága. A korabeli német nyomtatott hetilapok és pamfletek részletesen beszámoltak arról, hogy Belgrádot is elfoglalták a törökök, sőt Thököly Imre is visszatért Erdélybe. Az európai politikára is kiható fordulatról antwerpeni és amszterdami kiadók több franciaellenes rölapot, politikai allegóriát is közzétettek, ezek azonban német változatként nem kerültek kiadásra.

A török elleni hadszíntérről nagyobb számban 1691-ben jelentek meg újra rölapok, amikor a század legvéresebb csatájának nevezett szalánkeméni összecsapásról tudósítottak. A metszetek nem, de az összefoglalók kiemelték, hogy itt esett el Zrínyi Miklós fia, Zrínyi Ádám (P-3688). A többzresz veszteséggel járó csata valóban kulcsfontosságú, mert ekkor sikerült megállítani Köprülü Musztafa nagyvezír 1690-es ellentámadását. E jelentős csata mellett ezekből az évekből Várad 1692-es elfoglalásáról jelentek meg (elsősorban nürnbergi) rölapok szakszerű hadmérnöki alaprajzot felhasználva (P-3705–3708). Öt évvel később mutatható ki egy újabb, magyar vonatkozású rölapkiadási csúcspont, amikor az 1697-es zentai csata jelentőségét fogalmazták meg újra több metszeten. (P-3752–3754). Egy kiadási hely nélküli rölapon – az 1664-es szentgotthárdi csata jelenetéhez hasonlóan – égi jel, zászlós angyalok kara jelezte, hogy döntő győzelem született,

ismét a folyón átkelő oszmán hadsereg felett. (P-3753)

A hadszínterek mellett a békekötés szinterein is érzékelhetővé vált, hogy az 1690-es évekre az uralkodói hatalom egyre tudatosabban tartotta kézben a nemzetközi nyilvánosság előtt megjelenő imázst. A ryswicki békekötés nagyhatalmi jelentőségét is politikai és államelméleti ismeretekkel túlszűfolt metszetek közvetítették. A karlócai békekötés pedig az Oszmán Birodalom új helyzetét és a megváltozó török politikát mutatta be.

Az 1686 és 1700 közötti időszakot átfogó rölapkatalógus érzékelteti, hogy az időszak meghatározó kérdése a Bourbon-, Habsburg- és Orániai-dinasztiák versenyfutása az eltérő, mégis egymásra ható színtereken (*Bourbon–Habsburg–Oranien, Konkurrierende Modelle im dynastischen Europa um 1700*, Christoph Kampmann, Katharina Krause, Eva-Bettina Krems, Anuschka Tischer (Hgs), Köln, Weimar, Wien, 2008). A katalógus három bevezető tanulmánya is a török-elleni háború, a dicsőséges forradalom és a kilencéves háború kérdéskörét eleveníti fel a rölapok tükrében, sajnos, nem a legsikerültebb módon és korántsem a legfrissebb szakirodalom alapján, holott éppen az újabb elemzések egyre nagyobb jelentőséget tulajdonítanak a politikai nyilvánosság felé vetített képnek, rölapokkal is argumentálva (SCHUMANN, Jutta, *Die andere Sonne. Kaiserbild und Medienstrategien im Zeitalter Leopolds I.*, Berlin, 2003; POLLERROSS, Friedrich, *Die Kunst der Diplomatie, Auf den Spuren des kaiserlichen Botschafters Leopold Joseph Graf von Lamberg (1643–1706)* Petersberg, 2010; PELC, Milan, *Theatrum Humanum, Illustrierte Flugblätter und Druckgrafik des 17. Jahrhunderts als Spiegel der Zeit, Beispiele aus dem Bestande der Sammlung Valvasor der Zagrabener Erzbistums, Ostfildern*, 2013).

A katalógus, amely újabb kutatásokra motivál, fontos viszonyítási pontot jelent hatalmas forrásbázisával. Nemcsak az árulkodó, hogy mi van benne, hanem az is, aminek nincs nyoma. Tanulságos, hogy az amúgy német kiadóknál népszerű Romeyn de Hooghe politikai szatíráit nem veszik át német kiadványok. Fontos kölcsönhatást jelentenek a kötetekben többször felbuk-

kanó almanach royalok is, melyek francia hatásra terjednek el német területeken. A magyar politikai elit török elleni küzdelme sem jelent meg markánsan ebben a másfél évtizedben, míg az 1663–64-es háború idején még kiugróan nagy számú röplap utalt Zrínyi Miklós és Péter, Batthyány Ádám és Kristóf, valamint Esterházy Pál török elleni személyes küzdelmére. A korábbi török háborúk tradíciója azonban a 17. század végi kiadványokon is tovább élt, jelezve, hogy a röplapműfaj is sokféle tradíció hordozója, szűkebb periódusok, de nagyobb időintervallumok tanulmányozása is sokféle réteget mutatja be a kora újkori politikai gondolkodásnak.

G. ETÉNYI NÓRA

Eubomír Jankovič, Inkunábuly. Umenie európskych knižných tvorcov 15. storočia v zbierke Slovenskej národnej knižnice, Martin, Slovenská národná knižnica, 2014, 358, [2] p. ill. 35 cm ISBN 978-80-8149-041-5

A szerző a Szlovák Nemzeti Könyvtár (Turócszentmárton) gyűjteményében őrzött ősnymtatványok, azaz a 15. századi európai nyomtatott könyvek művészi kivitelezéséről nyújt látványos képet. Eubomír Jankovič az itt őrzött 516 ősnymtatványból válogatott. A könyv a szerző előszavával indul, majd azoknak a kollégáknak mond köszönetet, akik munkájában segítettek. Következik a használati utasítás és egy rövidítési jegyzék, végül a gyűjtemény története. Ezek után jön a fő rész a képekkel, különböző szempontok alapján válogatva, s öt fejezetre osztva. Mindegyik fejezetet bevezetés előz meg, s mindegyik fejezetben újra kezdődik a képek számozása.

Az 1. fejezetben festett és aranyozott illuminációval, s szebbnél-szebb festett keretekkel díszített ősnymtatványokat láthatunk. Ez általában a nyomdász által szándékosan üresen hagyott kezdőbetű helyére festett iniciálékat jelenti, s minthogy a korai, 15. századi, sőt még a 16. század eleji könyveknél sincsen igazi címlap, ezt a szerepet rendszerint a kinyomtatott mű díszes kezdőlapja tölti be. E fejezetben 43 képet láthatunk, sőt nyugodtan mondhatom, gyönyör-

ködhetünk bennük. Ez nem jelent 43 nyomtatványt, mert gyakran, amíg az egyik – általában verzó – oldalon az adott ősnymtatvány teljes, díszített lapját közli Jankovič, addig a réktó oldalon nagytíva csak az iniciálé képe látható, és ez többnyire nem az előző kép kivágata, hanem egy gondosan készített újabb felvétel. Másor, például az egyik legtermékenyebb német nyomdász, könyvkereskedő és könyvkiadó, Anton Koberger kiadványai esetében, egy közös lapon gyűjti össze az előzőekben bemutatott díszes lapok iniciáléit. Tanulságos, hogy ahogy mi is megállapítottuk az MTA Könyvtára ősnymtatványainak nyomtatott katalógusában, a szlovák kollégák is ezeket a díszes kezdőbetűket egy Kobergernek dolgozó könyvfestő-műhelyből származtatják. Nekem legérdekesebbek az 1488-as Prágában nyomtatott cseh nyelvű *Biblia* festett kezdőbetűi egy prágai műhelyből, és sajnálom, hogy a 65 iniciáléből csak tizenkettőt közöl a szerző. Magyarországon hat példány van belőle, de egyik sem teljes. Érdekes látni az ISTC világ-katalógusában, hogy amíg Angliában, Francia- és Németországban, Itáliában, Ausztriában, vagy Oroszországban alig akad belőle egy-egy példány, addig az USA-nak vagy kilenc példánya van. Ezeket vajon kik és mikor adták el Amerikának?

Több fejezetben a képek magyarázó szövege a margón két részből áll: 1. Kövérrel szedve a belső díszítés, illetve a könyvkötés készítésének helye, utalva a kutató nevére, aki a műhely meghatározta (pl. Studničková, Rozsondai). E név alapján lehet visszakeresni az irodalomjegyzékből („Literatúra”) a szakirodalom teljes címét. 2. Alatta normál szedéssel a közölt kép, a díszes kezdőbetű olvasata és annak leírása, amit látunk és a mérete. A lap legalján van a mű rövid címléírása.

A 2. fejezetben nem festett, hanem a kaligrafikus és tollrajzos díszítésű ősnymtatványokból állított össze 28 képtáblát a szerző. Az ősnymtatványokban a széles margók, üres helyek kínálták magukat rajzokkal való kifestésre, hiszen a legkorábbi nyomtatványok nyomdászai, de vevők is még a kéziratok könyveket, a kódexeket tekintették mintának. Ők is gyakorlott kaligráfusokat, rubrikátorokat kértek fel a könyveik